
Панорама історико-філософської думки

Наука, 1981. — 192 с. **4.** *Rихтер Р.* Скептицизм в філософії / Пер. с нем. В. Базарова, Б. Столпнера. — СПб.: Шиповник, 1910. — 370 с. **5.** *Секст Емпірик.* Сочинения в двух томах. Т. 2. / Вступит. статья и пер. с древнегреч. А.Ф. Лосева. — М.: Мысль, 1976. — 421 с. **6.** *Bett R.* Pyrrho, his Antecedents, and his Legacy. — Oxford: Oxford University Press, 2000. — 264 p. **7.** *Hankinson R.J.* The Sceptics. — London & New York: Routledge, 1995. — 376 p. **8.** *Stroud B.* The Significance of Philosophical Scepticism. — New York: Oxford University Press, Clarendon Press, 1984. — 277 p.

Надійшла до редакції 19.11.2008 р.

Ольга Головченко

ГОЛОВЧЕНКО Ольга Віталіївна — кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Міжгалузевого інституту управління (м. Київ). Сфера наукових інтересів — історія філософії, етика та естетика, діловий етикет.

ОПТИМІЗМ І ПЕСИМІЗМ В ЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ М.Я. ГРОТА, А. ШВЕЙЦЕРА, Н. АББАНЬЯНО

В етичних вченнях багатьох вітчизняних і зарубіжних філософів важливе місце посідає роль і значення моральності в розвитку суспільства. Нерідко це питання пов'язується з такими станами суспільства як прогрес і регрес. Однак лише в деяких мислителів воно виходить у сферу формування таких духовних настроїв людства як песимізм і оптимізм.

Одним із перших у вітчизняній філософії це питання було поставлено М.Я.Гротом. Він відзначав відмінність

Панорама історико-філософської думки

між науковим, соціологічним і соціально-етичним аналізом прогресу. На його думку, соціологія тільки констатує і передбачає прогрес, тоді як етика, не дивлячись на те, що вона не може точними даними його прорахувати і виразити, закладає підвалини прогресу і може озброїти людину засобами просування суспільства на шляху до прогресу.

«Єдино твердою в соціальній етиці, --пише він,-- може бути лише постановка відомого ідеалу, відомої мети для людства, яке живе свідомо, і, далі, вказівка на засоби, які можуть привести до здійснення цієї мети, цього ідеалу» [2, с.4]. Таким чином, наука і філософія, за Гротом, збагачуючи духовний розвиток людини кожна по своєму, можуть сприяти її моральнісному визріванню. Занепад же їх, навпаки, віддаляє її, може призвести до ерозії моральності та втрати суспільством перспективи розвитку.

Для суспільства М.Я.Грот завжди зберігає можливість не тільки прогресувати, а й регресувати. «Минулий досвід людства, підкреслює він, доводить, що прогрес і еволюція вічно змінювались і оспорювались регресом и деволуцією, що є дві сили, з яких одна нестримно вабило людство вперед, інша — тягнула його назад і підкопувалася під результати, досягнуті шляхом прогресивного розвитку» [2, с.25].

Разом з тим, поряд з поняттям прогресу і регресу М.Я.Грот виокремлює і такий стан суспільства як інгрес, під яким розуміє відсутність як просування його вперед, так і рух його назад. «Відомі суспільства, у відомі моменти, пише він, безсумнівно прогресують, бо зміни в їх ладі ведуть до підйому їх сил чи енергій, інші - регресують, бо зміни в їх ладі ведуть до пониження їх сил, яке закінчується повним їх розкладом, треті інгресують, тобто протягом століть не виявляють ані підвищення, ані пониження своїх сил і здатностей до дії» [2, с.2]. Різними були, зазначає М.Я.Грот, і темпи розвитку суспільств, наприклад, первісного і капіталістичного.

Сприйняття цих станів і темпів у свідомості людини і суспільства, наголошує вчений, може бути різним. Кожна людина має свій визначений емоційний лад. Якщо в ньому переважають приємні почуття — він оптиміст, якщо неприємні, то він — песиміст. Почуття будь-якої людини, визначаючи напрямок розумової діяльності, зазначає М.Я.Грот, неминуче відбиваються також і на змісті наших ідей і поглядів.

У зв'язку з різною почуттєвою оцінкою стану суспільства виникли різні філософські доктрини, котрі, виходячи зі свого ставлення до моральності та аналізу її розвитку в суспільстві, по різному обґрунтовували бачення його перспективи. Основні з цих концепцій — концепції оптимізму та концепції песимізму. Оптимізм, пише М.Я.Грот, стверджує, що у світі переважає добро, оскільки буття світу є благо, відтак, розвиток суспільства прогресує. Песимізм доводить, що у світі переважає зло, прогрес не здійснюється і світ взагалі як такий не може існувати.

У залежності від суб'єкта — носія почуттєвих відчуттів і філософських доктрин М.Я.Грот виокремлює чотири різновиди песимізму і оптимізму: песимізм і оптимізм особистий, класовий, національний і світовий. У своєму теоретичному розвитку вони пройшли чотири фази: поетичну, релігійну, філософських систем і наукових концепцій. На думку вченого, песимізм веде свій родовід від Геракліта, а оптимізм — від Демокріта.

У вигляді систем і наукових концепцій оптимізм і песимізм сформувалися в Новий час. «Песимізм, який зародився у філософському скептицизмі Д.Юма у ХУІІІ столітті, пише він, досяг повного розквіту лише на початку теперішнього століття у філософській системі Шопенгауера і Гартмана». Оптимізм свій довершений філософський і науковий вираз, на думку М.Я.Грота, отримав у концепції Дюрінга [2, с.8].

У роботі «Про наукове значення песимізму і оптимізму» (1884) М.Я.Грот детально аналізує обидва світогляди.

Панорама історико-філософської думки

Песимізм, підкреслює він, уважає, що сутність речей і джерело їх буття корениться у волі: у Гартмана — у несвідомій волі, у Шопенгауера — у злій волі. Сутність же волі складає страждання. Задоволення виступає тільки тимчасовим знищенням проявів волі. Воно є ілюзією, на той час як страждання — завжди факт.

Зацієї логіки песимісти роблять висновок, що «страждання у світі переважає своєю інтенсивністю задоволення, і, що ціна світу негативна, що небуття світу краще за його буття, що кінцеве завдання світу є його знищення» [2, с.11]. Гартман, пише М.Я.Грот, прагнув довести тезу про панування зла у світі, розкриваючи ілюзорність насолод і вважаючи, що ілюзорні не тільки надії людини знайти благо в теперішньому житті (перша стадія ілюзії), а й його надії на майбутнє життя (друга стадія ілюзії).

Між іншим, стверджує науковець, почуття задоволення і страждання не можуть бути показниками абсолютної цінності речей чи їх сутності, а також цінностей і напрямків розвитку суспільства. Вони суб'єктивні і, відштовхуючись суто від психічних явищ, переконаний М.Я.Грот, неможливо правильно розв'язати питання про сутність речей і сутність буття. Окрім того, підкреслює він, воля без будь-яких на те підстав виокремлена в самостійну реальність. Вона штучно відривається від інших рівноправних душевних явищ, тоді як у дійсності вона завжди нерозривно пов'язана з думками і почуттями людини.

Більше того, як прослідковує вчений, дії волі неправомірно ототоженні в песимістів з її причинами. «Воля є результатом дії страждань чи насолод: реальних чи ідеальних, а ці наслідки суть її причини, причини ж дії, будучи попереднім і наступним не повинні бути злитими одні з одними» [2, с.16]. У песимістів, за висновком М.Я.Грота, положення про прогрес і моральність є довільними метафізичними побудовами, на підставі яких не можна побудувати достовірну наукову гіпотезу.

Але він не шанує також і оптимізм за його уявлення про прогрес як щось безумовне і прямолінійне і за його етику самовпевненості. Якщо песимізм, пише М.Я.Грот, викликає у людини безнадію перед майбутнім і змушує опустити руки перед труднощами, то оптимізм своєю надмірною самовпевненістю в добро і щасливе майбутнє обеззброює людину в сьогоденні і робить її не готовою до труднощів і випробувань, які їй готують регресивний чи інгресивний етапи в розвитку суспільства.

Більше того, надмірний оптимізм може викликати песимізм у випадку, коли його ідеали занадто завищені і нереалістичні, скроєні за міркою ідеальної досконалості. Багато таких ідеалів, скільки б вони не були прекрасними, в практичному житті нерідко бувають малоефективними і відірваними від землі, перетвореними на нереальні мрії, вони лише відвертають індивіда від сутнісних проблем, які вимагають невідкладного рішення.

Кажучи про корені песимізму і оптимізму як світоглядів, М.Я.Грот зазначає, що правильно схоплюючи одну зі сторін дійсного соціального розвитку, вони абсолютизують її, роблячи уявлення про нього однобічним і суб'єктивним. «Як доктрини вони становлять лише найвищу можливу систематизацію і мотивування ідей, які розвинулись на ґрунті відомих емоційних станів... під впливом вироблення ідей ними породжених... Вони зводять зовсім відносні і умовні факти, які мають свою основу в суб'єктивних, надто мінливих душевних станів людини, в абсолютні і безумовні світові закони, засобом довільного їх об'єктивування» [2, с.6;26].

Аналогічної думки дотримувався після М.Грота А.Швейцер. Відмінність між оптимізмом і песимізмом, писав він, не в тому, що перший з великою, а другий з меншою мірою внутрішньої переконаності визнають за сучасним станом речей певне майбутнє, а в неоднаковості того, чого хоче воля в якості майбутнього. «Песимізм, відмічав А.Швейцер, — це

Панорама історико-філософської думки

занижена воля до життя. Він скрізь, де людина і суспільство вже не знаходяться більше у владі ідеалів прогресу, які з необхідністю висуває послідовна воля до життя, а опускаються до прийняття дійсності такою, якою вона є... Він атакує найцінніші ідеї життєствердження, залишаючи менш цінні недоторканими... Те, що звичайно вважається оптимізмом, не більше як природна або набута здатність бачити речі у рожевому світлі. Таке освітлення виникає через викривлене уявлення про те, що є і що має бути... Оптимізм сподівається, що може спиратися на світо- і життєстверджуючу етику, а песимізм живить такі ж надії по відношенню до етики світо- і життєзаперечної» [3, с.110;112].

І М.Я.Грота, і А.Швейцера у поглядах на прогрес ближчий світогляд, який синтезує і песимізм, і оптимізм, і виробляє на цій основі позбавлений суб'єктивізму погляд, котрий являє собою цільне вчення про розвиток як рух суспільства уперед, у якому присутні і відступи, і уповільнення в рості. У М.Я.Грота такий світогляд зветься еволюціонізмом. «Еволюціонізм, пише він, перебуває посередині між песимізмом і оптимізмом, але становить не механічне поєднання цих доктрин, а вищий органічний синтез того, що в них вірно» [2, с.26]. Крім того, він здатен навіяти людині віру в її ідеали, надає їй сили, змушує її надіятися і діяти.

В А.Швейцера цей погляд зветься не еволюціонізмом, а справжнім оптимізмом. Але суть його зберігається: для правильного розуміння перспективи розвитку суспільства слід враховувати всі його стани і всі існуючі світогляди, які їх відбивають. Справжній оптимізм, за Швейцером, «полягає в прагненні до усвідомленого ідеалу, який навіює нам глибоке і послідовне утвердження життя й світу. Оскільки зорієнтований таким чином дух розважливий і нещадний у оцінці існуючого, він за звичайного розгляду постає песимізмом... Життєствердження прагне увібрати в себе життєзаперечення, з повним самозреченням служачи іншим

Панорама історико-філософської думки

живим істотам і прагнучи вберегти їх від лиха чи знищення, можливо, навіть і шляхом самопожертви [3, с.111; 289].

Критикуючи оптимізм і песимізм як неспроможні філософські доктрини, М.Я.Грот разом з тим відмічає, що аналіз песимізму і оптимізму як настроїв суспільства може багато в чому прояснити його стан розвитку і його моральнісного здоров'я. Він пише : «...крайній розвиток песимістичних настроїв у суспільстві у відомий момент виявляє, що життя цього суспільства регресує», у ньому спостерігається занепад інтересу і потягу до моральнісного зростання, моральної деградації. Це зобов'язує нас вивчати причини регресу і боротися з ними в ім'я здійснення високих суспільних ідеалів [2, с.28]. Аналіз оптимістичних настроїв дозволяє визначити, наскільки на правильному шляху знаходиться суспільство, і наскільки його оптимізм має під собою тверді підвалини.

З соціально-етичної точки зору М.Я.Грот надає людству право вірити в будь-яку перспективу, але попереджає, що тільки віра, яка спирається на високу моральність, і еволюціоністське уявлення про прогрес можуть рухати суспільство вперед через усілякі назадні рухи і затримки в рості. Для того ж, аби подолати песимізм однієї тільки віри, згідно Грота, недостатньо. Подолання песимізму можна досягти, лише вживаючи практичних заходів щодо усунення його коренів як у самій людині, так і в суспільстві, шляхом розгляду їх больових точок і розуміння умов, які їх викликали, а також вироблення засобів їх усунення. Моральнісному очищенню і відродженню, моральнісному зростанню в цьому надається першочергового значення.

Повністю позбутися песимістичних і невірних оптимістичних концепцій і настроїв у суспільстві, вважає М.Я.Грот, неможливо, оскільки, крім емоційного ладу людини, вони пов'язані також зі станами суспільства — його прогресом, регресом або інгресом. Кожен новий етап у розвитку суспільства постачає нам новий матеріал для

Панорама історико-філософської думки

цих концепцій і настроїв. У ХХ столітті після М.Я.Грота це стверджував не тільки А.Швейцер, а й Н.Аббаньяно.

Н.Аббаньяно відмічав нові форми песимізму і оптимізму, які розвинулися в наш час і деформують моральнісний стан суспільства і заводять у глухий кут його розвиток. «Якщо старий песимізм, який захищається традиційними релігіями і філософіями, закликав людей до аскетизму, тобто до відмови від мирських благ, новий песимізм тільки й робить, що закликає до невпорядкованого і безплідного пошуку таких благ. Це глухий кут, яким закінчують деякі напрямки сучасного життя і культури. Але закінчувати цим глухим кутом означає для людини закрити для себе двері в майбутнє» [1, с.45].

Те ж саме, стверджував Н.Аббаньяно, стосується і оптимізму, заснованого на сучасних досягненнях генетики, який повинен звільнити людину від усієї негативної органічної чи ментальної спадковості і вивести деяку досконалу розумну людську расу засобами генетичних змін у спадковості людини. Такий оптимізм не враховує, що створити у якоїсь людини розум, ще не означає спрямувати її моральнісним шляхом. «Людина може скористатися розумом по різному... Наявність у розпорядженні якогось засобу нічого не говорить про те, як можуть користуватися цим засобом» [1, с.48].

Але найстрашніше, відзначає Н.Аббаньяно, полягає в тому, що такий оптимізм зазіхає на почуття людської гідності і поваги, яке їй належить, і обмежує людську свободу зовнішніми, незалежними від неї силами, позбавляючи разом з нею дійсної перспективи суспільство. Вчений розвиває гротівську ідею про моральнісне зростання людини як головне мірило її розвитку і суспільного прогресу стосовно нових досягнень суспільства — наукових, доводячи, як і М.Я.Грот, що наука, позбавлена моральності, перестає бути шляхом до прогресу і свободи.

Як бачимо, погляди М.Я.Грота на майбутнє значення моральності і роль її у прогресуванні суспільства виявилися

Панорама історико-філософської думки

пророчими і отримали свій розвиток у наші дні. Прогресивність їх дозволяє віднести його до когорти найвидатніших гуманістів ХХ століття, якими були А.Швейцер і Н.Аббаньяно. Таким чином, М.Я.Гроту вдалося стати не тільки самобутнім мислителем, а й глибоким провидцем. Завдяки своєму філософському чуттю, йому вдалося проникнути набагато далі існуючих до і в часи його філософських уявлень про прогрес.

Утвердивши зростання духовності основою суспільного прогресу, а зростання моральності його барометром, він виявив у собі великого гуманіста ХІХ століття. Критикуючи односторонність підходу до проблеми прогресу і песимістів, і оптимістів — перших за намагання звільнити його від моральності, а других — за надання моральності природної доцільності — він виступав еволюціоністом, який вважав, що у світі є місце всьому: і прогресу, і регресу, і інгресу, вірячи, що не дивлячись на всі назадні рухи і тимчасове тупцювання на місці, суспільство завжди буде рухатись тільки уперед — до моральності.

Література

1. Аббаньяно Н. Мудрость жизни. — Спб., 1996.
2. Грот Н.Я. О научном значении пессимизма и оптимизма как мировоззрений. — Одесса, 1884.
3. Швейцер А. Культура и этика. — М., 1973.

Надійшла до редакції 13.11.2008 р.